

3. Трофімов А.С. Правове регулювання антитерористичної діяльності в Україні: моногр. / А.С. Трофімов; Нац. ун-т «ЮАУ імені Ярослава Мудрого». – Харків, 2012. – 390 с.

4. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. праці / О.С. Власюк. – Київ: НІСД, 2016. – 528 с.

Кришевич Ольга Володимирівна,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОТЕРПІЛОГО ВІД ШАХРАЙСТВА

Оскільки шахрайство є насамперед корисливим злочином (тобто, пов'язаним із заволодінням майном) і постраждала особа тут є активним учасником (на відміну від, наприклад, крадіжки), тому й досліджувати жертву шахрайства слід, перш за все, враховуючи її економічну (власницьку, майнову) суб'єктність. Тобто, розглядати доцільно не кожен елемент структури особистості окремо, а всю її в сукупність в тому відношенні й обсязі, який дозволяє встановити взаємозв'язок соціально-психологічних компонентів особистості з характером економічної поведінки індивіда у різних життєвих ситуаціях. Особливістю шахрайства є його вчинення при безпосередній участі потерпілого, який, будучи введеним в оману обманними діями винного, або внаслідок суб'єктивної помилки щодо його намірів, сам передає йому своє майно або право на нього. Цю особливість поведінки жертв та інші віктимологічні характеристики шахрайства, слід враховувати при конструюванні основного і кваліфікованих видів його складу, індивідуалізації покарання та здійсненні заходів, спрямованих на зниження віктимізації і захист жертв злочинів. Часто люди страждають від шахрайства саме через підвищену віктимність, яка значною мірою зумовлюється соціально-психологічними властивостями особистості, але ці властивості мають неоднакову вираженість, різною мірою проявляються у поведінці особи, впливаючи, таким чином, по-різному на віктимність особистості. Вираженість властивості, як правило, визначається інтенсивністю та частотою її проявів, певною її стійкістю і домінуванням серед інших властивостей. Шахрайський обман – складний злочин, що проходить три етапи

і становить взаємодію двох самостійних суб'єктів права – винного і потерпілого, де кримінальна поведінка шахрая, детермінує над віктимною поведінкою жертви щодо розпорядження своїм майном і злочин вчинюється шляхом звернення переданого жертвою майна на свою користь. Зловживання довірою – це єдиний процес передачі потерпілим майна, яке його належить або перебуває у його законному володінні чи права на майно, на заволодіння винним шляхом використання сформованих довірчих відносин з потерпілим. Взаємодія потерпілого і злочинця при цьому охоплює лише два етапи: на першому – відбувається передача потерпілим майна або правочинів щодо його використання злочинцю – *акт віктимної поведінки*; на другому – звернення злочинцем щодо майна в свою незаконну власність – акт *кримінальної поведінки*.

Аналіз результатів вивчення кримінальних справ показав, що поведінка потерпілих від шахрайства в перед кримінальної ситуації, як правило, було або протизаконна, або сприяє злочину, але завжди віктимна, тобто небезпечна для себе, оскільки шахрайство в принципі не може бути скоєно без нібито «добровільної» передачі свого майна або права на нього шахраєві. Шахрайство побудовано на знанні психології і стереотипів поведінки людини, а головне використовується людьми, які ставлять себе вище жертви, і свідомо нехтують моральними нормами. Стратегія і тактика шахрайства зазвичай добре продумана, оскільки спрямована на досягнення мети з мінімальним для шахрая ризиком. В багатьох випадках шахраї не обирають конкретну жертву, а створюють ситуацію, при якій довірливі люди добровільно передають їм своє майно, і їх може бути невизначена кількість (прикладом цього є розміщення шахраями на інтернет-сайті інформації про благодійні фонди, які збирають грошові кошти на допомогу хворим). Однак справжніми намірами злочинців є заволодіння чужими коштами в свою користь. Нерідко в якості жертви шахраї обирають неповнолітню особу, використовуючи її природню довірливість.

Конкретні способи обману можуть бути дуже різноманітними. Для впливу на жертву шахраї використовують ряд стандартних підходів, конкретна реалізація яких може змінюватися в різних *ситуаціях: Обмеження інформації*. Шахрай надає тільки ту інформацію, яка вигідна йому, і вживає заходів до того, щоб жертва не змогла або не встигла отримати дані з інших джерел. При цьому часто експлуатується такий

стереотип, як довірливість – люди схильні вірити тому, що їм говорять і, тим більше, того, що написано в журналі або ЗМІ. Найпростіший приклад: людині пропонують купити товар за «спеціальною ціною, яка діє сьогодні, і на 30 % нижче, ніж в магазині». Якщо при цьому пред'являється будь-яке посвідчення і переписаний цінник, то людина, можливо, повірить, навіть, якщо в сусідньому магазині той же товар коштує втричі менше. *Приманка*. Жертві пропонується легкий і швидкий спосіб отримання чогось потрібного, приємного, корисного (це може бути виграш у лотерею, одержання якогось-небудь допомоги, купівля товару за значно заниженою ціною). Пропозиція робиться в такій формі, щоб у людини склалося враження, що він напевно отримає бажане, а передчуття, радість, очікування чогось приємного порушують психічне рівновагу і знижують критичність, здатність до раціонального мислення і об'єктивній оцінці ситуації. Тоді пропозиція поступитися малим (наприклад, сплатити реєстраційний внесок), «збір за оформлення заявки» і т. п. або частково авансувати майбутній великий кредит...) з великою ймовірністю буде прийнято. *Страх*. Аналогічно приманки, але «з протилежним знаком» діє у жертви страх. Як правило, це не реальна загроза (тоді це вже не шахрайство, а шантаж або вимагання), а помилкова (наприклад, заяву, що хтось із близьких потрапив у неприємну ситуацію і необхідно щось зробити для допомоги йому), гіпотетична («а ви знаєте, що скоро буде економічна криза і ви втратите всі свої гроші, якщо не...») або навіть зовсім уявна (заснована на забобонах, типу «погані аури» тощо). Іноді, в ході шахрайства, жертві пропонують зробити яку-небудь дію сумнівної законності, після чого, загрожують проблемами з правоохоронними органами. *Самолюбування, помилкова гордість*. Класичний спосіб змусити не дуже проникливого людини зробити щось собі на шкоду – «взяття на слабо». Шахрай може гучно заявляти: «це підприємство не для слабаків», «більшість людей дурні і не розуміють, як працює ця схема легкого заробітку», «хто не ризикує, той не п'є шампанського», «справжні чоловіки грають по-крупному». *Довірливе спілкування*. З жертвою кажуть довірливо, їй можуть довірити нібито «закриту інформацію», «особисту таємницю», активізуючи стереотип «довіра за довіру». *Зустрічають по одягу*. Експлуатується образ злочинця, нав'язаний кіно і телебаченням – як правило, чоловік,

неприємний тип з бігаючим поглядом, нерідко в темних окулярах, похмурий, з тихим голосом, відразу викликає підозру. На протигагу цьому реальні шахраї виглядають цілком звичайно, одягаються акуратно, красиво, нерідко – дорого, кажуть спокійно, нормальним тоном, посміхаються співрозмовнику, жартують, дивляться прямим і чесним поглядом; серед шахраїв багато жінок, нерідкі спільні дії змішаних пар. У зовнішньому вигляді і поведінці шахрая все спрямовано на те, щоб визвати довіру до себе і відведення підозр. *Вибір потрібного.* Створюється ситуація, в якій жертва може бачити тільки ті виходи, які сплановані шахраєм. *Цейтнот.* Жертву переконують, що необхідно прийняти рішення в найкоротший термін: «Дій негайно, погоджуйся – або програєш, буде пізно!». Застосовується в поєднанні з попереднім. При нестачі часу жертва не шукає інших можливостей, крім тих, які пропонуються шахраєм.

Отже, основний принцип шахрайства – ввести жертву в оману, встановивши з нею довірчі стосунки, і, скориставшись цією довірою, спонукати її під тим або іншим приводом добровільно передати гроші, майно, права на що-небудь шахраю. Ця «добровільність» робить шахрайство особливим серед інших корисливих злочинів: по-перше, жертва, навіть зрозумівши, що її обдурили, часто взагалі не звертається в правоохоронні органи, соромлячись свого легковажності або будучи впевнена, що все одно нічого не вдасться зробити; по-друге, довести склад злочину буває досить складно, так як для цього необхідно об'єктивно підтвердити факт обману.

Список використаних джерел

1. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. Ред. О.М. Джужі. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2019. – 1064 с.